

Ilkka Huhta

Karjalan teologisen seuran yleisöilta 21.10.2008

Sisällissota 1918 ja kirkkojen rooli sodassa puhuttavat edelleen. Yksi esimerkki sanotusta on eilen saamani sähköposti. Luen pienen sitaatin kirjeestä, asianomaisen luvalla:

"En tiedä kuinka yleistä on, että historiantutkijat voivat toimia terapeutteina traumaattisissa asioissa, mutta joka tapauksessa minulle on käynyt näin. ---toivon, että sinunkin tutkimuksesi "kirkko ja v1918" auttaa laskemaan osan tuon karmean sodan levottomista aaveista lopullisesti haudan lepoon. --- "Lopullista totuutta", tässäkin asiassa ei kukaan saavuta, mutta terveen kriittisen ja laaja-alaisesti ymmärtävän näkemyksen siitä voi omaksua asiallisen ja myyteistä vapaamman tutkimuksen avulla. Kirjahyllyssäni on suht' pitkä rivi v1918 sodan tutkimuskirjallisuutta, ja sitä riviä kun nykyisin katselee, korvien välissä vallitsee kohtuu rauha ja hiljaisuus. --- Historiasta ei kai kovin paljoa opita, mutta tässä välillä miettii sitäkin, että voidaanko v1917-1918 asioista psykologisessa mielessä jotenkin saada pohjaa ja apua tämän päivän "hirmutekojen" kuten Jokelan ja Kauhajoen kaltaisten tapahtumien välttämiseksi, ja suomalaisen väkivallan kulttuurin poistamiseksi."

En tunne kirjeen lähettäjää, Ilari Lummetta. Hän kertoi olevansa itsekin tutkija, ei tosin teologi tai historioitsija. Hän toimii Vantaalla metsäntutkimuslaitoksella bioenergian ja metsäekologian alalla. Joka tapauksessa hänen kiinnostuksensa historiaan ja erityisesti sisällissodan tapahtumiin on kuitenkin tavallista historian harrastajaa selvästi syvempää. Kiinnostavinta kirjeessä on aika ajoin julkisuudessakin viime vuosikymmeninä esitetty näkemys siitä, että kansallisen trauman purkamiseen ainoa tehoava lääke on se, että historiantutkijat selvittäisivät asiat mahdollisimman perusteellisesti ja kiihkotta. Kaikki teet ja tekemättä jättämiset - puolin ja toisin - on tuotava julki.

Onko siis kirkon ja sisällissodan suhteen vielä jotakin julkituotavaa?

Otin tähän alkuun esille juuri tämän kirjeen, koska se edustaa saamistani kymmenistä vuoden 1918 tapahtumia koskevista yhteydenotoista melko poikkeuksellista kantaa. Selvästi yleisempää on saada eteensä päinvastainen toive: Siis että, eikö näitä asioita jo voitaisi unohtaa?

Tai vaihtoehtoisesti: miksi repiä vanhoja arpia enää auki?

Otin yllä olevan kirjeen esille myös siksi, että se avaa osaltaan uusia näkökulmia siihen **miten ja miksi** jatkossa tätäkin dramaattista ajanjaksoa Suomen historiassa tulisi kirkkohistoriassa tarkastella.

Kuulun niihin historioitsijoihin, joiden mielestä historiantutkimuksen **merkitys** saa löytyä reilusti nykyajasta, vaikka tutkimus kohdistuisikin menneisyyteen. Varsinkin tässä sisällissodan tapauksessa on kovin totta vanha fraasi, että menneisyys elää meissä. Ainakin se näyttää elävän

niiden lukemattomin ihmisten mielessä, jotka ovat ottaneet yhteyttä kuultuaan, että tekeillä on tutkimusta luterilaisen kirkon ja sen papiston suhteesta sisällissotaan.

Suomen evankelisluterilaisen kirkon rooli sisällissodassa ei kuulu tutkimuksen katvealueisiin. Hannu Mustakallion puheenvuorossa näkyi kirkon ja sisällissodan suhde tarkasteltuna kirkon ylimpien päätöksentekijöiden näkökulmasta. Tämä näkökulma on myös se, joka on hyvin pitkälle määrittänyt luterilaisen kirkon historiakuvan. Se ei tietenkään ole mitenkään tavatonta, että historia määrittyy päättäjien ja johtajien historiaksi. Näkökulma on perin tärkeä, mutta ei ainoa.

Hyvä esimerkki siitä, miten kirkon johtajan näkemykset leimautuvat koko kansankirkon kannaksi, on arkkipiispa Gustaf Johanssonin kanta, mikä näkyi kirkkaimmin hänen toukokuisessa paimenkirjeensä papistolle vuodelta 1918. Sisällissota oli sodittu ja syyllinen sotaan löytynyt. Näin Johansson:

Kapina on näyttänyt, millainen sosialistinen valtio on. Vapautta se ei ole omiin jäseniinkään nähden toteuttanut. Sen veljeys ja tasa-arvoisuus on irvikuva oikeasta veljeydestä ja tasa-arvoisuudesta. Hirmuvalta on siinä vallinnut, ja useat sen johtajat ovat murhatut. Syytä on haudata sosialismi ainaiseksi.

Arkkipiispan mielestä sosialismi oli levinnyt viruksen tavoin kansakuntaan ja sairastuttanut kansan sielun. Sairauden edetessä osa kansasta oli luopunut Jumalasta, mistä oli seurannut anarkiaa ja väkivaltaa. Sisällissota oli arkkipiispan mielestä looginen seuraus siitä, että Jumalan tahto oli syrjäytetty ja kansalaiset olivat perusteettomasti vaatineet "itselleen oikeutta osallistua valtiolliseen toimintaan". Tämä oli tapahtunut ymmärtämättä oleellisinta: valtiollinen toiminta oli Johanssonin ajattelussa velvollisuutta täyttää Jumalan tahto.

Gustaf Johanssonin paimenkirjeessään esittämä tulkinta sodan syistä voidaan — niin halutessa — nähdä luterilaisen kirkon kantana sisällissotaan. Tästä näkökulmasta ei ole ollut epäselvyyttä siitä, kuka kirkon mielestä edusti sodan aikana laillista esivaltaa, kuka kapinoi sitä vastaan ja mistä oli sodan päätyttyä etsittävä syylliset. Kun luterilaiseen regimenttioppiin ankkuroituvassa ajattelussa esivalta sai oikeutuksensa viimekädessä Jumalalta, oli vain johdonmukaista, että vallankumouksellisuus tulkittiin Jumalan tahdonvastaiseksi toiminnaksi. Tahallinen tai tahaton seuraus vain oli se, että sodan aikana tällainen teologia kääntyi varsin helposti poliittiseksi sotapropagandaksi: Jumala taisteli siis valkoisten puolella.

Oliko luterilainen kirkko siis vain valkoisen Suomen kirkko?

Aiemman tutkimuksen pohjalta tiedetään, että arkipiispan tavoin hänen virkaveljensä ja suuri osa papistoa antoivat joko näkyvästi tai hiljaisesti tukensa valkoisen Suomen tavoitteille. Painotuksetta, tulkinnat ja toimintatavatkin toki hieman poikkesivat, kuten Mustakallion esitelmästä kuulumme.

Joka tapauksessa kirkon tarjoama ideologinen selkäranka kelpasi hyvin valkoiselle armeijalle.

Kuvattu yleiskuva kirkon ja sisällissodan suhteesta on siis monessa mielessä oikea. Piispojensa ja papistonsa näkökulmasta kirkko oli profiililtaan valkoinen. Punaisella puolella pappeja ei juuri taistellut; julkisesti vallankumoukselle tukensa antoi ja siihen aktiivisesti osallistui kirkon tuhannesta papista vain yksi, Ruotsinpyhtään apupappi Einari Rauhamäki. Sen sijaan kaikkein aktiivisimmillaan papiston tuki valkoisille näkyi siinä, että valkoisen armeijan mukana toimi useita sotilaspappeja ja järjestelmä organisoitiin virallisestikin sodan aikana, maaliskuun lopulla 1918.

Niinikään suojeluskuntien perustajien joukossa ja niiden esikunnissa näkyi papistoa tuosta tuosta. Sen sijaan papistoa ei kuulunut valkoisten kenttäoikeuksien varsinaisiin jäseniin – puhumattakaan telottajaryhmistä. Olen tosin löytänyt lähdeviitteitä siitä, että pappeja oli usein paikalla myös tilanteissa, joissa kenttäoikeudet ovat tuominneet punaisia teloitettavaksi.

Lisäksi sodan jälkeiseen vankileiridramatiikkaan kuului pappien näkyvä osuus leirien kansalaiskasvatuksessa, mikä ei jälkikäteen arvioiden ollut kirkollekaan "kunniaksi".

Suomen evankelisluterilaisen kirkon historiakuva on siis näistä näkökulmista piirretty valkoiseksi ihan syystä.

Mutta mikäli vaihdamme näkökulmaa, on kaikki perusteet sanoa, että myös kirkon historiakuva on puhtaan valkoinen myös ilman syytä.

On muistettava ensinnäkin se, että sisällissodassa taisteli vastakkain pääsääntöisesti luterilaisen kirkon jäsenet. Riippumatta siitä, mikä oli sotaan osallistuneen tavallisen suomalaisen suhtautuminen kirkkoon, hän lähes poikkeuksetta kuului luterilaisen seurakunnan täysivaltaisiin kastettuihin jäseniin.

Toisekseen kirkon vitivalkoista kuvaa värittää se, että suurin osa papistoa jäi rintaman punaisella puolella hoitamaan seurakuntiaan sodan syttymisen jälkeen. Vain osa rintaman eteläpuolisten seurakuntien papistoa pakeni valkoiselle puolelle, mutta pääsääntöisesti papistolla ei ollut mitään

erityistä syytä lähteä virkapaikaltaan.

Eräs "valkoisen Suomen kirkon" historiakuva kyseenalaistava seikka on myös se, että luterilainen kirkko säilyi ns. kansankirkkona myös jäsenpohjansa osalta sodan jälkeen. Mahdollisuus erota kirkoista toteutui pian sodan jälkeen, kun uskonnonvapauslaki viimein vuonna 1922 hyväksyttiin. Kirkosta eroaminen jäi kuitenkin vähäiseksi myös niiden osalta, joiden nauha käsivarressa oli keväällä 1918 ollut punainen. Tämä viesti siitä, ettei kirkko ollut paikallisseurakuntien tasolla sittenkään leimautunut vain valkoisen Suomen kirkoksi. Sanottua tulkintaa tukee kääntäen sekin, että mikäli paikallisseurakunnan papisto paikoin sitten kuitenkin osoitti vihamielisyyttä tai vastenmielisyyttä punaista työväestöä kohtaan, sellaisissa seurakunnissa kirkosta eroaminen saattoi olla sodan jälkeen keskimääräistä vilkkaampaa. Tällaisen paikkakunnan esimerkistä käy vaikkapa Karkkila. Mutta kovin montaa tällaista seurakuntaa en tosin ole löytänyt.

Mutta jos palataan varsinaisesti sota-aikaan ja sen verisiin kuukausiin, on todettava, että toisin kuin esimerkiksi Espanjan sisällissodassa kaksi vuosikymmentä myöhemmin, Suomen sisällissodassa kirkkoa ei voida pitää **varsinaisena** sodan osapuolena. Vallankumous ei kohdistunut ensisijaisesti kirkkoa tai papistoa vastaan, vaikka toki sosialistisen työväenliikkeen parissa kirkon katsottiinkin kuuluvan porvarillisen vanhan yhteiskunnan romutettaviin jäänteisiin. Vertailun vuoksi voi kuitenkin todeta, että Espanjan sisällissodassa surmansa sai yhteensä yli 6000 katolista pappia, munkkia tai nunnaa. Myös aineelliset vahingot Espanjassa olivat mittavia. Sen sijaan Suomen sisällissodassa punaisten väkivallan kohteeksi joutui kirkon hieman yli tuhannesta papista vain harva; sodan aikana 10 pappia ja 9 muuta kirkonpalvelijaa sai surmansa. Papiston puolueettomuuteen pyrkivästä tai jopa maltillisesta roolista sodan aikana seurasi sekin, että papisto ei muullakaan tavoin ollut punaisen terrorin erityinen kohde. Suhteellisesti ottaen esimerkiksi kansakouluopettajat olivat useimmin punaisen terrorin uhrina kuin papit.

Paikallisia poikkeuksia tähän sääntöön kyllä löytyy useita, ja sanotun vastapainoksi on todettava, ettei esimerkiksi surmattujen kymmenen papin merkitystä tietenkään pidä vähätellä. Papistoon kohdistuneiden surmien aiheuttama kohu kertoi omaa kieltään siitä, miten keskeinen ja arvostettu rooli papistolla oli vanhastaan suomalaisessa yhteiskunnassa. Oli silti ilmeistä, että surmien käyttäminen sotapropagandana ja niiden verukkeella tapahtunut punaisten demonisoiminen syvensi puolin ja toisin juopaa, mikä kirkon ja työväenliikkeen välille piirtyi sittemmin maailmansotien välisenä aikana.

Tutkimusnäkökulmista

On merkillepantavaa, ettei papin ristiriitaista roolia seurakunnan paimenena rintamien välissä ei olla juurikaan tutkimuksessa onnistuttu kuvaamaan vielä tähän päivään mennessä. Sen sijaan kirjallisuuden tai elokuvan keinoin teemaa on lähestytty onnistuneesti jo useamman kerran. (Olli Saarela Lunastus, Linna, Westö, jne)

Aineistoa tällaiseen tutkimukseen olisi kyllä käytettävissä. Pelkästään papiston kertomukset sota-ajasta seurakunnittain ovat kiinnostavaa materiaalia tästäkin näkökulmasta. (Toistatuhatta liuska) Lähdeaineistoa on runsaasti myös siitä, että moni "valkoinen" pappi tarttui aseeseen, vaikka papilla ei sellaiseen lupaa olisi ollut. Mutta vielä enemmän on aineistoa siitä, miten papisto "punaisessa Suomessa" hoiti sodan aikana tehtäviään sielunhoitajana, järjesti jumalanpalveluksia ja suoritti kirkollisia toimituksia. Sodan lopputuloksesta tosin johtuu, että näistä sodanaikaisista punaisella puolella tapahtuneista tilaisuuksista jälkeenpäin puhuttiin vain harvakseltaan.

[Tällaisen esimerkistä käy kuitenkin Pohjan seurakunnan kappalainen Hjalmar Paunu. Hän järjesti sodan aikana hartaushetkiä, joihin punakaartilaiden vaimot osallistuivat sankoin joukoin. Paunu siunasi myös hautaan punaisia sankarivainajia ja lohdutti heidän omaisiaan. Meni kuitenkin vuosikymmeniä, ennen kuin tämän saattoi muistelmissa tunnustaa.

Paunu ei kuitenkaan ollut mikään poikkeus rintaman punaisen puolen seurakuntapapeista. Myös Kullaan kappalainen Johannes Kangasvuo rohkeni kertoa "epäisänmaallisesta toiminnastaan" jo elokuussa 1918. Kuopion pappeinkokouksen pöytäkirjaan kirjattiin Kangasvuon "tunnustus":

Missä on kärsitty paljon, siellä on kirkko tullut rakkaammaksi. Hengellinen elämä on syventynyt, kun on elänyt kuoleman kauhujen keskellä. Omassa seurakunnassani sota vaikutti ilahuttavasti punakaartilaisiinkin. Kävivät ahkerasti kirkossa ja vakavassa mielessä. Punaisten vaimot olivat uskollisimpina kirkossakävijöitä silloin. Ehtoollisvieraidenkin lukumäärä lisääntyi. Monet vankileireistä saapuneet kirjeet puhuvat samaan suuntaan.”]

Lähdetiedot "punaisten seurakuntien" toiminnasta sodanaikana avaavat tärkeitä uusia näkökulmia 1918 sotaa ja kirkkoa koskevan tutkimuksen kannalta. Kirkon roolia sodan aikana rintaman punaisella puolen on tutkittu kovin puutteellisesti. Tästä on seurannut monia virheellisiä — edelleen ajankohtaisia — kirkon toimintaa koskevia käsityksiä. Esimerkistä käy yleinen käsitys, ettei kirkko siunannut lainkaan punaisia. Siunaamisia kuitenkin tapahtui kaikessa hiljaisuudessa, vieläpä valtiovallan ohjeistamana (senaatti määräsi elokuussa 1918, että papiston on huolehdittava siitä, että kaikki tiedossa olevat punaisten haudat siunataan ja hautapaikat merkitään.). Koska tämä tapahtui

suorastaan salaa, siitä luonnollisesti seurasi se, etteivät edes vainajien omaiset saaneet koskaan tietoa tapahtuneesta. Sittemmin kirkkoa on pyydetty siunaamaan epäilemättä sellaisiakin hautoja, joiden siunaaminen oli tehty jo 1918. Tutkimus voi tietenkin kysyä jatkossa, halusiko kirkko tässä kysymyksessä täyttää vain lain kirjaimen siunaamalla kirkon jäsenet osapuolesta riippumatta. Samalla on paikallaan tietenkin arvioida sitä, laiminlöikö kirkko tehtävänsä kansankirkkona tilanteessa, jossa sodan hävinneiltä evättiin oikeus surra kuollutta omaistaan julkisesti.

Lopuksi

Suomen evankelisluterilaisen kirkon papisto ei sen paremmin toiminnassaan kuin asenteissaankaan suhteessa punaisiin, vallankumoukseen tai sosialismiin muodostanut mitään yksimielistä joukkoa, vaikka perusorientaatioltaan enemmistö oli selvästi valkoisen Suomen tavoitteiden takana. Kaksi päälinjaa tutkimus on silti jo kauan sitten todennut olleen.

I. Yhtäältä oli arkkipiispa Gustaf Jonssonin ja hänen hengenheimolaisten linja. Sodan aikana tämä linja suositti kirkon toimintatavaksi passiivisuutta ja pidättäytymistä erossa vallankumouksesta ja myös sen kukistamisesta. Sodan keskellä Johansson raapusti päiväkirjaansa useita merkintöjä, joissa hän painotti sivussa pysymisen tärkeyttä. Sodan loputtua suotuisasti, oli kaikesta pidättyvyydestä huolimatta Johanssonillakin tarve sanoa sanottavansa, mikä näkyi erityisesti alussa siteeratussa Johanssonin paimenkirjeessä. Arkkipiispan tulkinta painottui siihen suuntaan, että **osa kansasta** oli sielultaan sairastunut, hylännyt Jumalansa, ja siitä seurasi rangaistus. Vain siis **osa kansasta**.

II. Toista linjaa edusti se nuorkirkollisuudeksikin kutsuttu suuntaus, jossa yhteiskunnallinen osallistuminen ja aktiivisuus oli määräävänä toimintatapana, ja sodan aikana se saattoi näyttäytyä myös aktiivisuutena, jollei suorastaan sotatoimissa, niin ainakin valkoisen armeijan henkisenä tukena toimimisena. Toisaalta tästä toiminnallisuudesta näytti seuraavan myös Johanssonin linjalle vastakkainen tulkinta sodan syistä. Synti, luopumus tai kansan sielun sairastuminen koskikin **koko kansaa**, eikä vain sodan hävinneitä. Tästä asenteesta poiki sittemmin monet kirkon sosiaaliseen yhteiskunnalliseen toimintaan liittyvät uudistukset, jotka eivät tosin vielä maailmansotien välisenä aikana hallinneet mitenkään näkyvästi kirkon tapaa toimia yhteiskunnassa. Kirkon vahva yhteiskunnallinen asema, mitä uskonnonvapauslain jälkeinen odotettua vähäisempi kirkosta eroaminen vielä vahvisti, oli omiaan vaikuttamaan siihen, ettei kovin suuria yhteiskunnallisia

muutosvaateita ainakaan kirkon puolelta 1920- tai 1930 -luvuilla juuri esitetty.

Tärkein sisällissodan ja kirkon suhteen tutkimuksessa oleva aukko on kuitenkin edellä kuvattu paikallisseurakuntien ja niiden papiston toiminta ja asenteet sodan aikana. Aiempaan historiantulkintaan sodasta ja luterilaisen kirkon suhteesta on niin ikään kovin harvoin mahtunut punaisten myönteiset ja valkoisten kielteiset reaktiot tätä toista ns. kansankirkkoa kohtaan.

Näidenkin ilmiöiden tutkimus on vuorossa nyt seuraavaksi.